

Prof. Dr. Prugberger Tamás DSc¹

A SZÖVETKEZETEKET ÉRINTŐ KIHÍVÁSOKKAL KAPCSOLATOS REFLEXIÓK

A rendszerváltás utáni kormányok gazdaságpolitikája alapvetően szövetkezetellenes volt.

1. Történések és következmények

Az egyéni gazdáknak a szovjet kolhoz-típusú agrártermelő-szövetkezetekbe, az önálló iparosoknak pedig ipari munkaszövetkezetekbe kényszerítésének rossz emléke miatt a Kormányok felvilágosítás nélkül tudomásul vették a lakosságnak a szövetkezetektől való idegenkedését. Az említett kényszereket és kudarcokat követően viszont feledésbe hagyták a nem is oly régen született világra szóló szövetkezeti sikerek, különösen a mezőgazdaságban. Ellenkezőleg: szét züllesztésére törekedtek. Nem adtak tájékoztatást a nyugat-európai szövetkezeti mozgalmaknak a kis-, és középvállalkozásokat, valamint a fogyasztói háztartásokat védő pozitívumairól, a szövetkezeti összefogás azon előnyeiről, amelyek a nyugat-európai államokban a welfare society,² a szociális piacgazdaság időszakában érvényre jutottak, s a globalizálódó³ neoliberalizmus⁴ ellenére nyugaton ma is éreztetik hatásukat. A belső és külső társadalmi, gazdasági „széljárás” a rendszerváltás utáni hazai kormányoknak a szövetkezetekhez való viszonyukban megfelelő háttérnek bizonyult

¹ egyetemi tanár, az MTA doktora (DSc), Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar Agrárjogi és Munkajogi Tanszék

² jóléti társadalom

³ 1. összefoglaló; 2. egészében tekintett, az egészre vonatkozó Idegen szavak és kifejezések szótára K.: Akadémiai Kiadó Budapest 2007, 234. old.

⁴ Prugberger Tamás: Státus és arculatváltás kényszere a szövetkezésben. In: Fekete József (szerk.): A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875–2008). „Gazdasági és szociológiai elmélet, amely szerint az állam a gazdaság fejlődési folyamatába nem avatkozik, de a szabad piaccgazdálkodás, a szabad konkurencia érvényesülését biztosítja.” (424. lábjegyzet). K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 2009, 506 old.

A nyugat-európai országokba az 1990-es évek elejétől (az USA-ból kiindulva) egyre erőteljesebben tört előre a jóléti államiságot mindinkább jobban háttérbe szorító globális méreteket öltő neoliberalizmus. Az első konzervatív,⁵ jórészt az azt követő szociál-liberális⁶ kormánypolitika ezzel az irányvonallal alapvetően együtt működött. A kényszerűség („tőkeimport,” foglalkoztatás) és az elhibázott, esetenként gyanús privatizáció, általában a rosszul értelmezett nemzeti érdek gyakorlati érvényesítése során korlátlan teret engedtek a multinacionális nagyvállatoknak, amelyek gazdaságpolitikája (a haszonmaximálásra épülve) egyértelműen szövetkezetellenes volt és maradt. A szóban forgó szociál-liberális kormány gazdaságpolitikájában hivatalosan ugyan szerepelt a szövetkezet és a szövetkezés stabilizálásának terve, azonban nem tudott túllépni a politikai, társadalmi, gazdasági környezet teremtette korlátokon. Igaz, hogy a szövetkezők sem voltak osztatlanul hívei a korszerűsödésre irányuló változásoknak.

A második konzervatív kormány idején fokozódott, az ez követő szociál-liberális Kormányok regnálásakor viszont befejeződött a szövetkezetek szétverésére irányuló sok gyökérből táplálkozó mesterkedés. Ezeknek adott keretet az 1992-ben megkezdődött, 2000-ben erőteljesen folytatódott, s 2006-ban befejeződött szövetkezetekkel kapcsolatos törvénykezés. Valamennyi (akarva, akaratlanul, végső kimenetelét illetően) a szövetkezeti ügy, a szövetkezetek ellen irányult, hosszantartó elbizonytalanodást, legitimációs válságot,⁷ a nemzedékeken át felhalmozott közös vagyon lebontását, majd intézményes kiszervezését eredményezte. A vagyon töredékére, a tagság felére csökkent.

A folyamat kezdettől (hatását mindmáig éreztetve) széles körben járult hozzá a vidéki munkanélküliség, a szegénység kiszélesedéséhez és elmélyüléséhez. Sok szövetkezeti vezető, a rendelkezésre álló törvényes keretek között saját javára magánosította a közös vagyon jelentős részét. A romokból kis és nagy várak keletkeztek, más keretek között (társasági formában) részleges folyamatosság történt

⁵ 1 a régi állapotokhoz való ragaszkodás; 2. maradiság, a régi, önmagát túlélő rendszer védelmezése, illetve törekvés annak helyreállítására. Idegen szavak és kifejezések szótára. K.: Akadémiai Kiadó Budapest 2007, 353 old.

⁶ összetett politikai kifejezés, ebben az összefüggésben a szociáldemokrata, illetve a szabadelvű két párt koalícióján alapuló Kormányra utal a szóhasználat (szerk.)

⁷ törvényes létezés, a méltánylást igénylő viszonyulás, a működés törvényessége elismerésének hiánya

(termelés, foglalkoztatás). Mindez a tömegesen okozott fájó sebeket azonban nem gyógyította be, a többség vesztes maradt.

Az új helyzetben abból kell kiindulni, hogy a mai neoliberális globalista⁸ gazdasági viszonyok nem kedveznek a szövetkezeti ideológiának és a szövetkezeti intézményrendszernek. Nincs más lehetőség, mint a rossz emlékű múltból kiindulva újra szervezni a szövetkezeti vertikumot. Mint ismeretes, a rendszerváltást követő években a szövetkezeti és az agrárközgazdászoknak azon javaslatai, hogy az élelmiszer-feldolgozó üzemeket hosszúlejáratú hitelügylet és állami támogatás útján szövetkezeti tulajdonba adják, elutasításra kerültek, helyettük külföldi cégeknek adta el őket alacsony összegekért a magyar állam. A vagyonosabb gazdák tőkeösszefogásával, s állami támogatással (nem kis nehézségek árán) létrehozhatók lennének termelői tulajdonban működő feldolgozó üzemek. Nyitni lenne szükséges a közép-, és kisgazdaságok irányába is, az egyenlő elbánás és a szövetkezeti önsegély elve alapján.

Az érintett és érdekelt mezőgazdasági, Hangya, gazdaszövetkezeti, ipari, fogyasztási, takarékszövetkezeti ágazati szövetkezeti szövetségekre, illetve a TЭСZ-ekre⁹ lehetne építeni a mezőgazdasági termékfeldolgozó üzemek újrászervezését, így a cukoripari, a növényolaj-ipari és a konzervipari, valamint a húsfeldolgozó üzemeknek szövetkezeti és szövetkezeti

⁸ Ld 3.- 4. l.j

⁹ Termelői és értékesítő szervezetek (erősítése). In: Fekete József (szerk.): Kihívások és válaszok a hazai szövetkezeti rendszerben. (Kutatási háttéranyag a szövetkezeti jogalkotáshoz). „Az elismert (bejegyzett) termelői értékesítő szervezetek (TЭСZ-ek) egy része a „Hangya-,” illetve a gazdaszövetkezetek hálózatában szövetkezeti formában, más része gazdasági társasági státusban működik. Szövetkezetek, gazdasági társaságok alapíthatják vagy meghatározott feltételek esetén maguk is kérhetik TЭСZ-ként való elismerésüket. Társulást hozhatnak létre, amelynek termelő csoport (TCS) és a TЭСZ leányvállalata is tagja lehet.

A zöldség-gyümölcs termelői értékesítő szervezetekről szóló EK. Bizottságának 1580/2007. sz. Rendelete, valamint a vonatkozó hatályos miniszteri. rendelet alapján működnek. A TЭСZ-ek különböző formákban történő együttműködésének erősítése kiemelt agrárpolitikai érdek. Fokozni kell árérvényesítő képességüket, erősíteni kell a kereskedelmi láncokkal szembeni értékesítő pozícióikat. Ennek egyik eszköze és módja a nagybani termékpálya lehetséges lerövidítése. Termelés önállóan, vagy kooperációban, értékesítés nagyban, együtt!”

„Szövetkezés” 2011. évi külön lapszám K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 36. old.

részvénytársasági keretek közötti újraindítását. A közös érdekeltség és akarat, az együttműködési készség, s nem utolsósorban a szükséges tőke elengedhetetlen. Az állam erőegyesítő lehet!

2..A típus és ágazati szemlélet meghaladása

Egy újszerű szövetkezetpolitikának (az említetten túlmenően) több irányú feladatra is kellene a mai viszonyok között koncentrálnia. Ezek közül az egyik: a közepes vagy annál kisebb, de életképes gazdaságok piaci helyzetének a védelme, stabilitásuk megőrzésének az elősegítése. A második: a kisgazdaságok piaci helyzetbe hozásának elősegítése. A harmadik: a vidéki-falusi és városi munkanélküliek, kényszervállalkozók, alkalmi munkából egyik napról a másik napra élők, valamint a csökkent munkaképességűek foglalkoztatásának, megélhetésének az elősegítése, végezetül pedig a fogyasztók védelme a multinacionális vállalatok haszonmaximálási törekvéseitől.

E több irányú feladatkör a szövetkezetek hagyományos tagolódási merevségének a lazítását, rugalmas felfogását és a komplexitás irányába történő meghaladását igényli. Ez azt jelenti, hogy az ágazati tagozódás az elsődleges szempont, a termelő-kereskedelmi, valamint a munka-, és beszerző-értékesítő, illetve szolgáltató formák szerinti tipizálás csak másodlagos legyen, mivel ezek a formák egy-egy szövetkezet esetében többféle variáció szerint összekapcsolódhatnak. Ebből elméleti szinten az következik, hogy az eddigi szövetkezeti típusok és ágazatok szerinti szemléletet meg kell haladni.

Az agrárágazatban a termelés diverzifikálása jelentős tényező. Ezért alulról építkezve az egyes mezőgazdasági terméktípusok szerint alapanyag-beszerző és felvásárló (beszerző-értékesítő) szövetkezetek szervezésének az elősegítése indokolt az agrárpolitika részéről. E szövetkezetek a termékeket feldolgozó üzemeikben maguk is feldolgozhatnak és így lehetne azokat csatlakoztatni az újonnan kialakításra kerülő egyesített szövetkezeti rendszer beszerző-értékesítő hálózathoz.

A termelési-szövetkezeti értékesítési kapcsolat kialakítását a tagok és a szövetkezet között: a.) hosszú távú kombinált alapanyag-beszerzési és termékvásárlási szerződésekkel; b.) a szövetkezet és az integrált közös szövetkezeti felvásárló vállalat közötti értékesítést szintén hosszú távú olyan termékértékesítési, termékszállítási

szerződésekkel lehetne megvalósítani. Ezeknél a gazdasági kapcsolatok biztonsága és a szövetkezeti jellegű feldolgozó-értékesítő vállalatoknál a tisztességes kereskedelmi haszon elve érvényesülhet (a haszonmaximálás elve helyett).

Különösen a közepesnél kisebb vállalkozók, a kisvállalkozók, a kényszervállalkozók, a cigányság-felemelésre irányuló autarch¹⁰ programban szereplők termékeinek, a hobbigazdálkodók produktumainak kistételű felvásárlását a község és a környező nagyközségi, kisvárosi településközpont piacán, esetleg még azon kívül is az egyes közintézmények, iskolák közétkeztetési részére értékesíthetnék e kis egységeket összefogó falusi szövetkezetek. Ennek személyi, szervezési és egyéb garanciális feltételeit ki kellene alakítaniuk az arra illetékes szerveknek.

Maguk az egyes szövetkezetek is tarthatnának fenn kis boltokat vagy bolthálózatokat és alkalmazhatnának termésbegyűjtőket, termékátvevőket, illetve termék-terményminősítőket, akiknek a tevékenységét szövetkezeti tagsági viszonyhoz lehetne kötni, kiket tagi munkaszerződésekkel vagy tartós tagi vállalkozási, illetve megbízási szerződéssel foglalkoztathatna a szövetkezet. Nem főállású, hanem mellékgazdasági, kiegészítő tevékenységként kell felfogni az e típusú tevékenységet és az így szerzhető pótlólagos jövedelmet.

Ebben az esetben a rendes munkaviszonytól eltérő jelleggel lehet a szövetkezet és a tag között belső munkaszerződést kötni, ahol a személyes közreműködésnek számító „belső” munkaszerződések tartalmát, különösen az egyes tevékenységi körökhöz tartozó díjazás mértékét a mindenkori nyereségnek a díjazásra elkülönített százalékarányban megállapított része a tagok között a személyes közreműködésük arányában kerülne felosztásra.

Ennek módját általános jelleggel belső szabályzat határozhatná meg iránymutató jelleggel. Így megfelelően honorálhatná a tagok szerződésen nyugvó személyes munka-tevékenységi közreműködését a szövetkezet havi vagy más idő-egység szerinti elszámolással az adott időszak nyereségének e célra elkülönített részéből.

¹⁰ gazdaságilag önellátó Idegen szavak és kifejezések szótára K.: Akadémiai Kiadó Budapest 2007, 59. old.

A tagsági személyes munka-közreműködésnél meg lehetne állapítani belső szabályzattal a kötelezően adandó tagi minimál-munkadíjat a tagnak a szabályzatban meghatározott munkateljesítménye esetére. Ahol hasonló munkakörök vannak és a tevékenységi eredmények is hasonlóak, ott alkalmazni lehet az egyenlő elosztás elvét, ahol viszont a személyes munkaeredmények egymástól jól elkülöníthetők, ott indokolt főszabályként az eredmény szerinti elosztás elvét alkalmazni.

Emellett nagyobb szervezeteknél tagi munkaszerződés-kötéssel az Mt., vagy tagi vállalkozási-megbízási szerződéssel a Ptk. alapján, valamint tagi haszonbérleti, esetleg „feles”bérleti, részesművelési megállapodással is meg lehet valósítani a bérezést, illetve a díjazást. A szervezeti tagi termékértékesítéseket pedig integrált hosszú távra szóló alapanyag-beszerzéssel kombinált termékértékesítési szerződésekkel lehetne realizálni. a Ptk. termék-adásvételi, illetve szállítási szerződéstípusa alapján.

Mindezzel összhangban az Sztv.-ben elő kellene írni, hogy a szervezeti tagnak a beszerzésnél elővásárlási, az értékesítésnél előértékesítési, a foglalkoztatásnál pedig előfoglalkoztatásra irányuló joga van. Ezzel összefüggésben lenne helyes a korábbi nyugat-európai, főleg a francia szervezeti jogi gyakorlathoz hasonlóan szabályozni azt, hogy „kívül állóktól” csak a kapacitásban mutatkozó hiány esetén vásárolhat fel a szervezet terményt, vagy terméket, alapanyagot. A tagoktól történő megrendelésen felüli felesleget értékesítheti kívülálló gazdáknak.

3. A tevékenység diverzifikálása

Az agrárszervezeti ágazatban speciális szervezeti típusként alakulhatnának gépkiszolgáló szervezetek. Ezek a gazdáknak mezőgazdasági gépeket kölcsönözhetnének ki, adhatnának bérbe a szervezeti gazdáknak vagy pedig szolgáltatásképpen maguk művelhetik meg a gazdák földjeit. Az e tevékenységet végző szervezeti munkavállalótag foglalkoztatása terén a korábban kifejtett megoldások lehetnének az irányadók.

Nagyjából az ipari szervezetekre is azok a kritériumok vonatkoznak, amelyek az agrárszervezetnél az eddigiek során szóba

estek. Kivétel ez alól a diverzivitás¹¹ iránti igény. Ez esetben minden ipari ágazatnak megvan a külön alapanyag beszerző-, értékesítő szövetkezete, amelyek (mint az korábban is fenn állt) fenntarthatnak közös műhelyeket is.

E körben elsődlegesen (miként a tagi farmgazdaságoknál is) a beszerzési és értékesítési szövetkezetnek leadott árumennyiség alapulvételével történhet a jövedelemből való tagi részesedés. Ugyanakkor az ipari szövetkezetek esetében is jelentős lehet a szolgáltatói tevékenység, amely olyan közös műhelyek szövetkezeti fenntartásából állhat, ahová a tag-iparos bemehet és jutányos használati díjért használhatja az ottani munkaeszközöket, gépeket vagy pedig a szövetkezetnek ott dolgozó ugyancsak tagi „alkalmazottja” a szövetkezetnek fizetendő jutányos díjért elvégzi a kívánt munkát a munkatárgyon (belső vállalkozási jogviszony keretében).

Lényegében ez esetben is az agrárgép-kiszolgáló szövetkezeti tevékenységhez hasonló szövetkezeti kiszolgáló tevékenységről van szó. Érdemes ilyenek kifejlesztéséről gondolkodni olyan távmunka-jellegű elektronikus adatfeldolgozást végző vállalkozóknak, akik szövetkezeti alapon fenntartott „informatikai-internet házban” szövetkezeti tulajdonban álló informatikai eszközökkel végzik szövetkezeti tagként megbízóik részére az adatfeldolgozást.

Emellett az ipari szövetkezet alkalmassá válhat a munkanélküliség csökkentésére olyan munkanélküliek szövetkezeti vállalkozásaként (a régi átalány elszámolásos formában történő foglalkoztatásával), ahol a műhelyek és a termelőeszközök a szövetkezet tulajdonában vannak, amelyeket a szövetkezeti tag vállalkozóként mintegy bérel a szövetkezettől.

Az ipari szövetkezeti forma és annak elsődlegesen a munkaszövetkezeti típusa alkalmas arra, hogy csökkent munkaképességű személyeket foglalkoztasson. Legtöbbjük azonban csak nonprofit vállalkozói típusban, állami támogatás mellett tud

¹¹ A termelő vállalat gyártási profiljának a várható piaci lehetőségek jobb kihasználására irányuló tudatos bővítése, a vállalat működési körének kiterjesztése; több lábon állás, Idegen szavak és kifejezések szótára K.: Akadémiai Kiadó Budapest 2007, 148. old.

sikeresen eleget tenni e küldetésének azért, mert a versenyszférában működő semmilyen vállalati, vállalkozási típus vagy forma az EU előírásai szerint nem kaphat sem az államtól, sem bármely más állami szervezettől vagy személytől anyagi támogatást, mert az a piacon, vagyis a gazdasági életben a verseny-esélyegyenlőséget kezdené ki. Mivel egyre több a csökkent munkaképességű személy, az EU bizottságában helyes volna revideálni a jelenlegi merev nézetet. Lehetővé kellene tenni, hogy a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására specializálódott és ilyenként nyilvántartott nonprofit szövetkezetek ne csak állami, hanem uniós támogatásban is részesülhessenek.

Az ipari szövetkezeti ágazat valódi önkormányzaton nyugvó vállalatvezetési formája, miként ezt az 1980-as évek francia gazdaságpolitikája is megmutatta, sikeresen tudott megakadályozni csoportos létszámleépítéseket. Több olyan vállalatot vagy üzemet, amelyet a tőke-tulajdonosok a haszon-csökkenés miatt be akartak zárni, állami szubvencióval és a Mutuel¹² szövetkezeti takarékpénztártól kedvezményesen felvett hosszúlejáratú hitellel a munkakollektíva azokat szövetkezeti alapon tovább működtette. Csehország is sikeresen alkalmazta ezt a megoldást az 1990-es évek elején a kohászatban.

Az új magyar polgári kurzusnak is érdemes lenne a francia megoldáshoz hasonlóan (a kialakítandó szövetkezeti bankrendszeren keresztül) megvásárolni a privatizáció során a multinacionális cégeknek olcsón eladott állami vállalatokat és üzemeket, amelyeket a privatizációs szerződések megszegésével felszámoltak, mert nem a továbbműködtetés, hanem a piacuk megszerzése volt a rejtett céljuk. Ezekben az esetekben is a tagi munkaviszonyt (a vállalat nagyobb mérete okán) az Mt. előírásainak a mintájára, belső szabályzatban kialakítandó munkarendre építve volna indokolt rendezni.

Tekintettel arra, hogy a fogyasztó típusú szövetkezet túlnyomó többsége nagy kiterjedésű üzlet vagy áruház, e körben a munkajog alapján történő munkaszerződéses alkalmazás indokolt. Csak az egészen kis üzletekben célszerű az egyenlő elosztású, munkajogi szabályok mellőzésével történő olyan tagi munkavégzési viszonyt alkalmazni, mint amely például a közkereseti társaságok vagy a munkaközösségek esetében áll fenn. A nagyobb

¹² kölcsönös, viszonos

konzumszövetkezeteknél, szövetkezeti áruházaknál és a szövetkezeti szövetségeknél, valamint a szövetkezeti Rt-éknél azonban szintén elő kellene írni az Sztv.-ben, hogy a szövetség tagszövetkezeteinek tagja, éppen úgy, mint a konzumszövetkezet tagja alkalmazási elsőbbséggel rendelkezzen a kívülálló pályázókkal szemben, munkaviszony létesítése során.

Ami az egyéb tagi jogosítványokat illeti, mind a vásárlási, az értékesítési, mind pedig a szolgáltatás igénybevételi visszatérítést meg kellene tölteni tartalommal, megszüntetve azok jelenlegi formális, egészen alacsony összegű jellegét. Ugyanez vonatkozatható a részjegy osztalékára is. A részjegy-osztalékok összegét a részjegyek száma arányában szükséges a továbbiakban is megállapítani. A jegyezhető részjegyek számát és az azok alapján a tagoknak járó osztalék összege ne kerüljön korlátozásra. Viszont a részjegyjegyzések számától függetlenül, a kötelezően jegyzendő egy részjegy alapulvételével minden tagot csak egy szavazat illessen meg továbbra is.

Rendezni kellene az EU-ban a szövetkezeti támogatások kérdését. Tekintve, hogy a szövetkezetek nagyon sokat tehetnek a munkanélküliség csökkentése terén, szükséges lenne visszaadni mindazokat a kedvezményeket a részükre, amelyeket az államok a korábbi időszakokban biztosítottak a számukra. Ezt a mai általános válsághelyzet indokoltá teszi. Ezért a szövetkezetek részére a munkáltatói és a munkavállalói érdekképviselőtekhez hasonlóan szintén képviselőt volna biztosítani az EU gazdasági és a szociális bizottságában. Méltányos és ésszerű lenne az is, hogy az Európai Parlamentben (a pártokon túlmenően) e szervezetek is küldötti képviselői jogot kapjanak.